

Maria CHOJNACKA

Akademia Rolnicza im. A. Cieszkowskiego
Katedra Terenów Zieleni
Poznań, Polska
e-mail: ktzmacho@au.poznan.pl

ANALIZA PRZYCZYŃ DEGRADACJI WALORÓW OBSZARU CHRONIONEGO NA PRZYKŁADZIE LEDNICKIEGO PARKU KRAJOBRAZOWEGO

słowa kluczowe: obszary chronione, lednicki Park Krajobrazowy, degradacja
wzorów krajobrazowych.

WPROWADZENIE

Parki krajobrazowe tworzy się na obszarach o charakterystycznych dla regionu walorach przyrodniczych, historycznych i kulturowych, w celu ich ochrony, udostępnienia i upowszechnienia. Park pozbawiany tych wartości powoli traci sens istnienia. Starzenie się i stopniowe zamieranie roślinnych składników krajobrazu jest zjawiskiem naturalnym; także powolne przemiany historycznej zabudowy wsi są nieuniknione. Przyspieszanie i potęgowanie tych procesów wywołane błędnymi decyzjami ludzi może powodować w krajobrazie olbrzymie straty, a krajobraz chroniony pozbawić nieodwracalnie charakterystycznych wartości, dla zabezpieczenia których objęto go ochroną.

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie obserwowanej w ciągu ostatnich 15 lat stopniowej degradacji walorów Lednickiego Parku Krajobrazowego i próba analizy przyczyn tego zjawiska. Artykuł opracowano w oparciu o literaturę i materiały niepublikowane, a w szczególności o badania terenowe autorki poprzedzające dwa kolejne wydania przewodnika po Lednickim Parku Krajobrazowym. Wykorzystano także szczegółowe inwentaryzacje i analizę historyczną 15 wybranych założeń zieleni¹ Parku, artykuły i doniesienia ukazujące się w gazetce Parku - „Lednica” a także protokoły posiedzeń Rady Społeczno - Naukowej Parku.

¹ ocenie stanu zachowania i uwarunkowaniom rewaloryzacji poświęcona była praca doktorska autorki (Chojnacka, 2004).

SPECYFIKA LEDNICKIEGO PARKU KRAJOBRAZOWEGO

Położony na wschód od Poznania Park jest jednym z najmniejszych tego typu obszarów chronionych w Polsce (7652,48 ha), pierwszym powołanym w dawnym województwie poznańskim. Utworzono go w 1988 r. dla ochrony terenów otaczających jezioro Lednica, charakteryzujących się mało przekształconą, polodowcową rzeźbą, wartościowych ze względów historycznych i kulturowych (Kaszubkiewicz, 1991). W użytkowanym rolniczo, równinnym krajobrazie, odlesionym już w czasach historycznych, wyraźnie czytelne są parki dworskie, drzewostany cmentarzy i przydrożne aleje. Tereny te, nazywane kolebką polskiej państwowości, w okresie działania Pruskiej Komisji Kolonizacyjnej (1886-1918) były masowo zasiedlane przez niemieckich osadników. Śladem ich obecności na ziemi lednickiej są charakterystyczne zabudowania mieszkalne i gospodarskie, kościoły i cmentarze wraz z towarzyszącymi im założeniami zieleni (Chojnacka, 2004).

Ten wyjątkowo bogaty w zabytki archeologiczne obszar był już od połowy XIX w. penetrowany przez historyków i kolekcjonerów. Współcześnie miejscem szczególnie intensywnych badań jest największa wyspa jeziora - Ostrów Lednicki, z grodem mieszczącym kamienne relikty dworu Mieszka I i budowli sakralnych, a także dno jeziora i jego brzegi. Pieczę nad tym cennym kompleksem zabytków sprawuje Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy (Chojnacka, Raszka, 2007). W momencie powołania Lednickiego Parku Krajobrazowego dyrektor Muzeum objął także funkcję dyrektora Parku, a służby parkowe wyłoniono spośród pracowników Muzeum o wyższym wykształceniu przyrodniczym. Nadzór merytoryczny sprawowała powołana przez wojewodę w 1994r. Rada Społeczno - Naukowa Parku składająca się z wybitnych przedstawicieli świata nauki poznańskich uczelni (m.in.: historyka, geografa, paleoekologa, archeologa, biologa, architekta) i przedstawicieli mieszkańców oraz władz samorządowych. Rada współpracowała z miejscową administracją opiniując plany zagospodarowania i inwestycje budowlane na obszarze Parku (Tobolski, 2001). Dobrą tradycją stało się również opiniowanie przez pracowników Parku wycinek drzew, współpraca z gminami w dziedzinie zadrzewień, konserwacji drzew zabytkowych i tworzenia infrastruktury turystycznej, a także wynikające ze specyfiki obszaru nadzorowanie przez archeologa prac ziemnych związanych z inwestycjami budowlanymi na terenie Parku (protokoły Rady).

Ponieważ powołanie Parku i służb parkowych starannie kontrolujących na jego obszarze przestrzeganie przepisów o ochronie przyrody obowiązujących na terenie całego kraju (powstrzymanie samowolnych wycinek drzew, zrzucania nieczystości do jezior, eksploatacji żwirowisk, samowoli budowlanej w strefie nadbrzeżnej) spotkało się z nieprzychylnym przyjęciem ze strony miejscowej społeczności, pracownicy Parku dysponujący symbolicznym budżetem zajęli się przede wszystkim działalnością edukacyjną i popularyzatorską. Wydawana w latach 1993-2002 dla mieszkańców Parku gazетка „Lednica” przedstawiała zabytki Parku i ich historię, miejscowe

podania, informowała o bieżących wydarzeniach w Muzeum (odkrycia archeologiczne, uroczystości) i gminach Parku (budowa oczyszczalni, gazociągu), działaniach Parku wraz z ich uzasadnieniem (zadrzewienia, likwidacja dzikiej zabudowy, porządkowanie cmentarzy ewangelickich), w przystępny sposób popularyzowała działania proekologiczne. Służyło to m.in. uświadamianiu mieszkańcom w jak cennym miejscu mieszkają i budzeniu poczucia istnienia niepowtarzalnej „małej ojczyzny”.

DEGRADACJA WALORÓW PARKU

Powołanie parku krajobrazowego na atrakcyjnie położonych nad polodowcowymi jeziorami terenach zbiegło się w czasie z kryzysem w gospodarujących tu Rolniczych Spółdzielniach Produkcyjnych, które ratując się przed upadkiem wyprzedawały podzielone na działki grunty, nie konsultując tego z zarządem Parku. Nowi właściciele nadjeziornych działek natychmiast rozpoczęli ich „porządkowanie” i zagospodarowywanie polegające na ogradzaniu, wycinaniu nadbrzeżnych zadrzewień, budowie altan i sadzeniu krzewów ozdobnych m.in. w postaci szpalerów żywotników. Prace budowlane powstrzymano, ale wyrwa w nadbrzeżnych zadrzewieniach długo pozostanie widoczna. Nieodwracalnych zniszczeń dokonał nowy właściciel wielohektarowej działki w tej samej wsi wyrównując jej teren spychaczem i zdzierając wierzchnią warstwę ziemi o 0,5 m miąższości. Zniszczeniu uległy stanowiska archeologiczne i unikatowe układy warstw geologicznych, dla których proponowano obszar objąć ochroną jako stanowisko dokumentacyjne (Tobolski, 1996).

W ostatnich latach na terenie parku zburzono wiele starych domów mieszkalnych z przełomu XIX i XX w. o charakterystycznych formach (spadziste dachy, ceglane ściany, podziały okien, ganki) usytuowanych w linii zabudowy od strony drogi. Odsłoniło to wybudowane wcześniej w głębi podwórza „domy – klocki”, do których nie pasują już stare ceglane ogrodzenia, dlatego zastępuje się je płotem z siatki lub betonowych prefabrykatów. Rozpadają się także nie wyremontowane w porę drewniane „poniatówki”, charakterystyczne domy dokumentujące przemiany na wsi w międzywojennym dwudziestoleciu. Ocalały pojedyncze, mocno przekształcone domostwa (Chojnacka, Raszka, 2007). Jednocześnie zgodnie z nowymi planami zagospodarowania na wydzielonych we wsiach działkach przydrożnych lawinowo powstają domy mieszkalne o zunifikowanych, katalogowych formach, a towarzyszące im ogródki naśladowują miejskie wzory. Lednickie wsie stopniowo tracą swój pierwotny, swoisty wizerunek.

Wraz ze wzrostem liczby mieszkańców wzrasta się także ruch samochodowy; historyczne, przydrożne obsadzenia postrzegane są jako zagrożenie dla bezpieczeństwa ruchu i sąsiednich domów. Drzew tych nie poddaje się cięciom sanitarnym i nie leczy, lecz wycina, nie oszczędzając pomników przyrody. Nie szuka się także rozwiązań

alternatywnych dla zupełnej wycinki przy poszerzeniu jezdni obustronnie obsadzonej drzewami przed rowem odwadniającym, zgodnie z obowiązującą dawniej zasadą. Taka zupełna ścinka grozi 120 letniej, szczegółowo badanej i udokumentowanej alei jesionów o długości ponad 4,5 km, jedynemu tego typu obsadzeniu na przestrzeni kilkuset ha pól w zachodniej części Parku. Wycinka ta spowoduje radykalną zmianę krajobrazu; będzie stratą nieodwracalną (Chojnacka, 2004).

Fot. 1. Po wyburzeniu starych domostw ukazują się domy-kostki wybudowane w głębi podwórza.
Photo 1. After old houses are demolished cube-shaped houses built in the back yards appear.

Fot. 2. Dom z 1936 roku zmodernizowany współcześnie przez dwóch różnych lokatorów.
Photo 2. A house built in 1936 modernized at present by two different inhabitants.

Fot. 3. Budowa boiska w pobliżu ostatnich ocalałych grabów historycznego szpaleru w parku w Lednogórze.
Photo 3. A sports field being built in the vicinity of the last remaining hornbeams of the historical avenues in the Lednogóra park.

Fot. 4. Brukowana droga wiodąca od majątku w Zakrzewie w kierunku pól została pokryta asfaltem (2002 r.).
Photo 4. A cobbled road leading from the Zakrzewo manor towards fields was covered with asphalt (2002 r.).

Wszystkie fot. M.Chojnacka
All photos by M.Chojnacka

Równie groźnym zjawiskiem jest okaleczanie i nieuzasadnione wycinanie drzew z historycznych kompozycji cmentarnych i parkowych, np. ostatnich ocalałych egzemplarzy grabu z liczącego pierwotnie blisko 200 m szpaleru w parku w Lednogórze i ozdabiającego podjazd przed dworem (dawna „pastorówka”) jesionu o zwisłej formie. Jesiony te w najbliższej okolicy ozdabiały kilka ogrodów przed domami pastorów i cmentarze ewangelickie, były więc charakterystycznym elementem związanym z ewangelikami na tych ziemiach (Chojnacka, 2004).

Wzmożony ruch samochodowy, naciski mieszkańców, a także możliwość dotarcia do dodatkowych środków finansowych skłania władze gminne i innych administratorów terenu do inicjowania inwestycji poprawiających nawierzchnie dróg. Działaniom takim należy przyklasnąć jeżeli są rzeczywiście uzasadnione, nie wywołują dysonansu w krajobrazie i nie powodują strat w historycznych drzewostanach. W 2007 r. w Parku pokryto asfaltem bardzo wąską, brukowaną drogę, wiodącą przez urozmaicony pod względem topograficznym, zalesiony teren, łączącą dawne folwarki w Imiołkach, Kamionku i Zakrzewie - najpiękniejszy szlak turystyczny w Parku, ubogacony sąsiedztwem siedmiu pomnikowych dębów (Chojnacka, 1998). Droga ma znaczenie wyłącznie lokalne, lecz w przeszłości uzyskała rangę powiatowej i kategorii tej nie zmieniono, mimo istnienia w sąsiedztwie prostego, szerokiego traktu. Nadużywa się także stosowania betonowych kostek brukowych, szczególnie szpecących otoczenie historycznych obiektów sakralnych.

Szereg konfliktów w Parku powoduje przepis, zezwalający na prowadzenie na tego typu obszarze chronionym normalnej gospodarki rolnej, hodowlanej i produkcyjnej, pod warunkiem, że nie jest ona uciążliwa dla środowiska. Trudności w dokładnym określeniu tej uciążliwości, a także inne względy pozwoliły na rozbudowanie do wielkich rozmiarów, w centrum Parku, w bezpośrednim sąsiedztwie Muzeum i jeziora Lednica fermy chowu i uboju drobiu (protokoły Rady).

Bezpośredni związek z prowadzoną na jeziorze Lednica gospodarką rybacką miało zniszczenie gniazd nowo powstałej, jedynej w tej części Wielkopolski, kolonii kormoranów na jednej z czterech wysp jeziora.

UWARUNKOWANIA PRZEKSZTAŁCEŃ KRAJOBRAZU PARKU

Główną przyczyną postępującej degradacji walorów Parku jest brak planu ochrony, aktu, wymaganego ustawą, który powinien być powstać najpóźniej do 1993 r.. Plan bazując na rzetelnej wiedzy o zasobach przyrodniczych i kulturowych obszaru wyznacza kierunki i sposoby działań na jego terenie i umożliwia umieszczenie odpowiednich zapisów w miejscowych planach zagospodarowania.

Przejęcie w 1998r. administrowania Parkiem przez Zarząd Zespołu Wielkopolskich Parków Krajobrazowych, działający z siedziby w Poznaniu, utrudniło sprawne rozwiązywanie miejscowych problemów, oddaliło także możliwość wygospodarowania odpowiednich środków na plan ochrony. Jednocześnie zakończyła się kadencja

działającej na miejscu Rady Społeczno - Naukowej Parku, dysponującej odpowiednim zapleczem naukowym i deklarującej wcześniej gotowość wykonania planu ochrony, co nie znalazło jednak akceptacji Zarządu (Tobolski, 2001). Oddalenie służb parkowych od chronionego terenu nie pozwala na tak ścisłą jak uprzednio współpracę z lokalną administracją i kontakty z mieszkańcami. Pracownik gminy rozpatrujący sprawy z zakresu ochrony środowiska i krajobrazu często działa intuicyjnie, nierzadko pod naciskiem opinii publicznej. Nie wspierany merytorycznie i pozbawiony narzędzi w postaci zapisów planu ochrony podejmuje decyzje, które mogą powodować nieodwracalne zmiany, degradujące chroniony krajobraz.

Odrębnym, groźnym zjawiskiem o zakresie ogólnopolskim jest masowe usuwanie starych zadrzewień przydrożnych, poprzedzające modernizację nawierzchni dróg, zgodne z przepisem dającym drogowcom takie uprawnienia w imię bezpieczeństwa ruchu. Tymczasem na obszarach chronionego krajobrazu, szczególnie tak ubogiego w zadrzewienia jak tereny nad Lednicą, ochrona historycznych obsadzeń powinny mieć znaczenie priorytetowe.

Od 2002 r. nie jest wydawana gazetka „Lednica”, pełniąca wcześniej w pewnym sensie rolę łącznika pomiędzy miejscową społecznością, a władzami Parku.

WNIOSKI

Opisane sytuacje i zjawiska występujące na terenie jednego parku krajobrazowego pozwalają na wyciągnięcie wniosków o znaczeniu ogólniejszym.

- Park krajobrazowy może właściwie spełniać przypisane ustawowo funkcje jeżeli z momentem powołania zostaną określone zasady jego finansowania, zabezpieczone środki na terminowe sporządzenie planu ochrony oraz zorganizowane działające na miejscu służby parkowe,
- Park nie może działać w oderwaniu od miejscowej społeczności i samorządów oraz wbrew nim; wydaje się być wskazane poprzedzenie powołania nowego obszaru chronionego odpowiednią, starannie przygotowaną kampanią informacyjną, docierającą do wszystkich mieszkańców, ukazującą powody decyzji i korzyści z niej płynące,
- W państwowym budżecie powinny znaleźć się środki na zrekompensowanie mieszkańcom ewentualnych strat wynikających z ograniczeń w gospodarowaniu, wspomagających zakładanie gospodarstw ekologicznych, remonty i adaptacje historycznej zabudowy wsi, a w wypadku remontu dróg wspierające rozwiązania, zachowujące stare obsadzenia przydrożne i nawierzchnie,
- Należy wypracować modelowe wzorce i zapewnić administratorom i mieszkańcom merytoryczne doradztwo dotyczące remontów i adaptacji historycznej substancji oraz zagospodarowania zieleni, zachowującego tradycyjne wartości.

ZAKOŃCZENIE

Parki krajobrazowe, ochraniające rodzime, charakterystyczne dla regionu walory przyrodnicze i kulturowe, mają szansę być „wizytówkami” naszego kraju, obszarami gospodarowania w zgodzie z zasadami ekologii, cennymi dla rekreacji i edukacji, szczególnie wobec możliwości korzystania z popularnego programu unijnego „Odnowa wsi i ochrona dziedzictwa kulturowego”. Przykład Lednickiego Parku Krajobrazowego pokazuje jak błędy popełniane na różnych szczeblach zarządzania mogą doprowadzić do utraty istotnej części wartości, dla ochrony których parki te są powoływane.

LITERATURA

- Chojnacka M. 1998: Pomniki przyrody w Lednickim Parku Krajobrazowym. [w:] Studia Lednickie. Red. Kurnatowska Z. Tom V, str. 371-374.
- Chojnacka M. 2004: Stan zachowania i uwarunkowania rewaloryzacji wybranych historycznych założeń zieleni w Lednickim Parku Krajobrazowym. Praca doktorska. Maszynopis w archiwum Katedry Terenów Zieleni Akademii Rolniczej w Poznaniu
- Chojnacka M., Raszka B. 2007: Lednicki Park Krajobrazowy. Wyd. II. WBPiCAK. Poznań.
- Kaszubkiewicz A. 1991: Lednicki Park Krajobrazowy. [w:] Studia Lednickie. Red. Kurnatowska Z. Tom II, str. 373-380.
- Tobolski K. 1996: Stan poznania Lednickiego Parku Krajobrazowego i proponowane formy ochrony przyrody. [w:] Studia Lednickie. Red. Kurnatowska Z. Tom IV, str. 47-57.
- Tobolski K. 2001: Ocena konfliktów w funkcjonowaniu wybranych parków krajobrazowych. [w:] Ochrona parków krajobrazowych a działalność gospodarcza (red.): L. Ryszkowski, S. Bałazy, str. 67-81.
- Dokumenty, druki ulotne: Protokoły posiedzeń Rady Naukowej Lednickiego Parku Krajobrazowego w Archiwum Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy; Lednica 1993 – 2002, gazetka Lednickiego Parku Krajobrazowego*

SUMMARY

AN ANALYSIS OF CAUSES FOR THE DEGRADATION OF VALUE OF A PROTECTED AREA BASED ON THE LEDNICA LANDSCAPE PARK

The area located east of Poznań on Lake Lednica, known for fortified towns with history dating back to the early Middle Ages, is frequently called the cradle of the Polish state. The so-called Piast Route runs there linking places which have played a significant role in the earliest history of Poland. However, well-visible fortified embankments constitute only a small part of rich archeological resources in that area. Most valuable sites are hidden below ground. For their protection the Lednica Landscape

Park was established in 1988 at the initiative of scientists – organizers of the Piast Route. It was to protect not only archeological monuments, but also the characteristic, little transformed postglacial landscape, in which successive generations of inhabitants of two primary nationalities: Poles and Germans, left accumulated remnants of their presence in the form of farm, manor and home farm buildings, churches, cemeteries, roads linking them and accompanying green areas.

The Park, operating for more than 20 years now, does not have a protection plan – a legal act required by the regulations and necessary for appropriate resource management of the protected area. For more than a decade this fact contributed to an initially slow and hardly visible, but gradually increasing degradation of the value of this protected area. The region, for centuries under intensive agricultural use and deforested, has been losing valuable elements of the open space such as roadside avenues, single impressive trees – also monument trees, tree plantings in cemeteries, stands of manor parks. In prosperous family farms the old buildings have been replaced with new ones of unified form. Old buildings, characteristic for the region, are demolished together with accompanying fences. Progress is manifested not only in the construction of a sewage treatment plant, initiated by the local government, improving the sanitary condition of lakes, but also placing concrete block pavements and covering old cobbled roads with asphalt. When realizing these projects communes use EU funds.